

“... mugavamaid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatakse, on vaevalt leida ...”

Postirevisjon Eesti- ja Liivimaal 1687.–1688. aastal¹

Enn Küng

Riikliku postikorralduse sünniajaks Rootsis loetakse 20. veebruari 1636. Nimelt kinnitas siis kuninganna Kristiina eestkostevalitsus 18-punktilise postimääruse (*Förordning om Postbådhen*). Kuni 1636. aastani oli Rootsis siseriiklik postikorraldus pea täielikult puudunud. Põhjusi selleks oli mitmeid. Riiklikes või üldistes huvides liikuvaid kirju olid talupojad kohustatud edasi toimetama tasuta või andma selleks hobuseid, samuti tuli reisilolijaid majutada ja toita. Posti liikumisel puudus igasugune regulaarsus. Ja ehkki riigikantsler Axel Oxenstierna tegi juba 1624. aasta märtsis katse töötada välja kogu riiki hõlmav, nii kuninglikke kui ka era- kirju käsitlev postikord koos postikullerite ja postmeistrite võrguga, jäi see mõte 1636. aastani realiseerimata.² Euroopa postikorraldusega oli Rootsi sidunud end juba 1620. aastal. Pea paarikümneks aastaks kujunes Rootsi peamiseks ühendusteeks Mandri-Euroopaga trass Stockholmist piiriäärseesse Markarydi, sealt läbi Taani Hamburgi, kus

kohtuti toonase Euroopa suurima erapostisüsteemi – Taxise postiga.³

Kirjeldatud problemaatika ei olnud iseloomulik mitte ainult Rootsi emamaale, sama küsimusega puutusid keskviimud 16. saj. lõpus ja 17. saj. esimesel kolmandikul kokku ka ülemereprovintsid Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal. Kui Rootsis hakati 1620. aastate keskel A. Oxenstierna initsiatiivil kavandama senise kullerpostiteenuse reorganiseerimist regulaarseks, kogu maad hõlmavaks postiveosüsteemiks, pöörduti vastavate nõudmistega ka Eestimaa Rüütelkonna poole. Selleks oli ka praktiline vajadus. Et Liivimaa vallutamine ei olnud veel lõppenud ja Eestimaa kubermangus viibisid ja seda läbisid suured väekontingendid ning garnisonidele saadeti nii kirjalikke korraldusi kui ka raha, siis vajati abi meeste ning mitmesuguste saadetiste ja posti edasitoimetamisel. Varem oli see kohustus pandud kroonuvalduste pidajatele ja kroonutalupoegadele, kuid 1620. aastateks olid riigi majapidamised ¾ osas läänistatud eraisikutele.⁴

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava projekti TFLAJ 2700 (Modernse ühiskonnakorralduse kujunemine Läänemere ruumis) raames.

² T. Holm. *Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria, I, (1620–1642)*, Stockholm, 1906, lk. 76–78, 82–89, 93–97; M. Bladh. *Posten, staten och informationssamhället*. Stockholm, 1999, lk. 40.

³ C. Arvidsson. *Postvägen via Markaryd och Markaryds postkontor. Postryttaren. Årsbok för Postmuseum 2002*, lk. 11–22.

⁴ E. Blumfeldt. *Põhja-Eesti varasel Rootsi ajal. – Eesti ajalugu, III, Rootsi ja Poola aeg, Tartu, 1940, lk. 113–114; J. Koit. Om de estländska kamerala kopieböckerna från 1600-talets första hälft i svenska samlingar. Beskrivna i deras godspolitiska sammanhang. – Meddelanden från Svenska Riksarkivet för åren 1978–1979, Stockholm, 1982, lk. 105.*

Nii jõutigi Eesti- ja Liivimaal keskvõimude survele lokaalsete postiveokordadeni. Liivimaa kindralkuberner Johan Skytte väljastas posti-veokorra (*Postordnung*) 20. detsembril 1630, Eestimaa Rüütelkond 5. märtsil 1631. Viimase sissejuhatuses märgiti, et rüütelkonna nõusolek seada sisse postivedu puudutas kolme maanteed, mis suundusid Tartusse, Pärnu ja Narva. Nende teede ääres pidid paiknema postijaamad, kus igapähe oli varuks kolm postihobust. Samuti soovitati postijaamadesse palgata ametisse tublid kõrtsmikud. Postikorras näidati ära nii postihobuste andmise kord kui ka postiveo finantseerimise alused. Varasema tasuta kullerteenuse asemel fikseeriti miilimaks. Küüdikohustus jäi edaspidigi talupoegade kanda. Postikorras ei leidu ühtegi viidet posti regulaarsusele. Posti toimetati edasi vastavalt vajadusele. Sisuliselt oli Eestimaa Rüütelkond võtnud selle dokumendiga enda peale provintsi läbiva kuningliku, kuid mitte eraisikute posti veo korraldamise. Samast vaimust oli kantud ka Liivimaa postikord. Oluline erinevus kahe postikorra vahel oli aga selles, et Liivimaal ei sündinud see mitte kohaliku rüütelkonna tasandil (mis oli Rootsi võimu alla mineku järel alles taasformeerumisel), vaid kehtestati kindralkubermanguvalitsuse survele.⁵

Rootsi 1636. aasta postimääruse rakendamiseni Soomes, Ingeri-, Eesti- ja Liivimaal jõuti alles 1638.–1639. aastal. 1. veebruaril 1638 tuletas riigikantsler Axel Oxenstierna Riiginõukogule meelde, et Soomega tuleb seada sisse postiühendus, mis kulgeks Ahvenamaa saarte kaudu Turusse ja Helsingisse,

kust sai ühelt poolt meritsi pidada ühendust Tallinnaga, teiselt poolt liikuda mööda maismaad Viiburisse, Käkisalme ja Narva. 2. juunil 1638 väljastas kuninganna Kristiina eestkostevalitsus Ingerimaa aadlikule Bernhard Stein von Steinhausele volituse postisüsteemi sisseseadmiseks Soomes. Tema ülesanne oli panna Soome linnades ametisse postmeistrid ehk postivalitsejad (*postförvalter*). Volikirjas üles loetud postiteede võrku oli lülitatud ka Narva. Seejärel on maapostiteed Stockholmist Ahvenamaa ja Soome kaudu Narvani maha märgitud ning kirjeldatud, mille tulemusel ilmus 7. augustil 1638 spetsiaalne postinimekiri (*postrulla*).⁶ Kirjeldatud sammudega jõudis riiklik postikorraldus Soome ja Ingerimaa kaudu tänasele Eesti alale.

Järgneval, 1639. aastal korraldati ümber Liivimaa post. Reformi aluseks oli kindralkuberner B. Oxenstierna 18. märtsi 1639. a. postiplakat.⁷ Selle tulemusel olid 1630. aastate lõpus postmeistrid ametis Narvas, Tartus ja Riias, kuid Eestimaa kubermangu ei olnud veel ühendatud riiklikku postisüsteemi. Samuti puudus Tallinnas riigipalgaline postmeister. Lisaks oli Eestimaa rüütelkond 1630. aastate lõpus ja uue kümnendi alguses keeldunud posti edasi toimetamast. Kuberneride sellekohased nõudmised jäeti tähelepanuta.⁸

Oluline samm Eesti- Liivi- ja Ingerimaa ühtse postivõrgu ja -süsteemi loomisel astuti 24. mail 1645, kui Jacob Becker määrati riigiametnikuna Liivimaa kindralkubermangu postidirektoriks.⁹ J. Becker võttis postihobuste pidamise ja kuningliku posti edasitoimetam-

⁵ E. Küng, Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi esimesel poolel. – Eesti Ajaloohiivi Toimetised. 8. (15.). – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. Tartu, 2002, lk. 208–216.

⁶ Svenska riksrådets protokoll. VII (1637–1639), Stockholm, 1895, lk. 150; T. Holm, Sveriges allmänna postväsen. I, lk. 152; Suomen postilaitoksen historia 1638–1938. Helsinki, 1938, lk. 54–55; J.-P. Pietiäinen, Suomen postin historia. Helsinki, 1988, lk. 34.

⁷ Eesti Ajaloohiiv (= EAA), 278-1-XXII:61, l. 92–93p; Läti Riiklik Ajaloohiiv (= LVVA), 7349-2-29, l. 110–112p; 7349-2-32, lk. 15–18. E. Küng, Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 226–228; E. Küng, A. Lokko, E. Ojaste, Postitee Riias üle Tartu Narva A.D. 1639. – Eesti Filatelist, 38, Tallinn, 2001, lk. 1–14; E. Küng, A. Lokko, E. Ojaste, Postvägen från Riga via Tartu till Narva. – Filatelisten. Svensk filatelistisk tidskrift. Nr. 1, februari 2002, lk. 4–8.

⁸ E. Küng, Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 230.

⁹ E. Küng, Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 231–233.

Liivimaa kuberner Anders Eriksson Hästehufvudi 24. mai 1645. a. teadaannet vt.: EAA, 278-1-XI:1, l. 3-3p; vt. samuti A. E. Hästehufvudi kirja 7. juunist 1645 Riias kuninganna Kristiinale: Rootsi Riigiarhiiv (= RA), Livonica II, vol. 110.

mise provintsis täielikult enda peale. Juba 28. jaanuaril 1648 määrati ta ülemereprovintside peapostmeistriks ja tema ülalpidada oli postikorraldus Riias Turuni.¹⁰ 1646. aasta lõpus muudeti Eestimaa kubermangus ka posti maanteede asendit. Kui varem läks post Tartust Narva Lohusuu ja Voka kaudu, siis nüüd otsustati see tee kaotada ja panna post liikuma Rakvere kaudu. Rakvere jäi ka Tallinna-Narva postiteele. Selle ümberkorralduse eesmärgiks oli, et Tallinna, Narva ja Tartu post saaks kokku ühes kohas kindlal ajal, milleks määrati kolmapäeva keskpäev.¹¹ See 1640. aastate lõpuks välja kujunenud postisüsteem jäi ülemereprovintsidest püsima Rootsi võimuperioodi lõpuni.

Pärast Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa riikliku postikorralduse rajamist, omavahel sidumist ja tööerakendamist oli keskvoimude peamine ülesanne ülemereprovintside postisüsteemi harmoniseerimine Rootsi emamaa vastavate struktuuridega. Peamiselt tähendas see ajalist kooskõlastamist, et post liiguks vaatamata aastaajale regulaarselt ja suuremate tõrgeteta riigi ühest osast teise. Informatsioon pidi jõudma provintside sõjalistest, administratiivsetest, majanduslikest jt. keskustest pealinna Stockholmi.

Ülevaateid oma võimuala sündmustest ja naaberaladelt kuuldust pidid provintside kõrged ametnikud, (kindral-)kubernerid, ase-kubernerid, asehaldurid jt., tulenevalt neile väljastatud ametiinstruksioonist saatma nii pealinna Stockholmi kui ka naaberprovintside võimukandjatele võimalikult regulaarselt. Regulaarsus tulenes n.-ö. postipäevadest, kui post kindlaksmääratud ajal provintsikeskuse saabus ja sealt edasi liikus. Ometi esines eri

kontorite vahelises töös tõsiseid tõrkeid, eelkõige ajalist koordineerimatust, mistõttu kirjad ei jõudnud ettenähtud ajal postivahetuspunkti ja pidid nii järgmist postikorda ootama jääma. Uus võimalus postikott edasi saata võis paremal juhul tulla paari päeva, halvimal nädala-paari pärast. Viivitused posti liikumisel tulenesid ka teede halvast olukorrast, inimlikust lohakusest jm. Et postisüsteem toimiks, tuli kubermanguvalitsuse kantseleil oma haldusala postkontoritel silm peal hoida. Kuid paaril korral saabus ülemereprovintsidest postikorraldust tervikuna inspekteerima pealinnast Stockholmist saadetud kontrolör. Viimased kaardistasid mööda provintse ringi sõites ning kindralkubermanguvalitsuste ametnike ja postmeistritega vesteldes olukorra ning esitasid seejärel oma aruandes ettepanekuid olude muutmiseks.

Üks ulatuslikumaid postirevisjone viidi läbi 1687.–1688. a. vahetusel, kui pealinnast Stockholmist saadeti Eesti- ja Liivimaale kontrolör Johan Lange. Visitatsioon tulenes muudatusest ülemereprovintside posti haldamises. Kuigi riigi postikorraldus allus Kuninglikule Kantseleikolleegiumile, ei sekkunud see otseselt provintside posti korraldamisse. Ülemereprovintside post oli sisuliselt kohalike kindralkubermanguvalitsuste korraldada. 17. märtsil 1685 läbi viidud Rootsi postikorralduse teatava reformiga allutati kogu riigi post täielikult kantseleikolleegiumile.¹² Kolleegiumi vastavaid suuniseid pidid nüüdsest silmas pidama kõigi tasandite võimukandjad.¹³ Kontrolör J. Lange reis üle mere Eesti- ja Liivimaale saigi alguse mainitud muudatusest, kuna kantseleikolleegium soovis oma uut haldusala lähemalt tundma õppida.

¹⁰ LVVA, 7349-1-132, l. 61–62 (Kuninganna Kristiina teadaanne Riia kubernerile Erik Stenbockile, Stockholmist 2. mail 1648).

¹¹ E. Küng. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 231–233.

¹² T. Holm. Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria, IV:I, (1677–1697), Stockholm, 1912, lk. 102–108, 206; N. Forssell. Svenska postverkets historia. Bd 1. Stockholm, 1936, lk. 89; RA, Riksregistraturet (ülemereprovintse Eesti-, Liivi- ja Ingerimaad puudutab kuninglikus resolutsioonis §14).

¹³ Vt. nt. Karl XI korraldust Eestimaa kindralkubernerile Robert Lichtonile, Stockholmis 17. märtsil 1685: RA, Livonica II, vol. 259.

¹⁴ T. Holm. Sveriges allmänna postväsen, IV:I, s. 206–209; N. Forssell. Svenska postverkets historia, lk. 87–89.

¹⁵ P. Petersone. Riga als bedeutender Knotenpunkt im schwedischen Post- und Verkehrssystem des 17. Jahrhunderts. – Symposium zur Postgeschichte Lettlands. Riga 11. august 2001. lk. 6, 9–10.

Rootsi postiajaloolaste töödes on 1687.–1688. a. revisjoni toimumise fakti küll mainitud,¹⁴ kuid terviklikult seda kokku võetud ega analüüsitud ei ole. Mõneti on see ka arusaadav, kuna revisjon puudutas provintse, mitte Rootsi emamaad. Naabermaal Lätis on ajaloolane Pärsla Pētersone, käsitledes Riia postkontori tähtsust siseriiklikus ja rahvusvahelises postiteede võrgustikus, tutvustanud lühidalt ka kontrolör J. Lange Riia kohta kogutud andmeid.¹⁵ J. Lange revisjon tervikuna ei pakkunud P. Pētersonele huvi. Varasemad Eesti postiajaloolased ei ole oma töödes revisjonile tähelepanu pööranud.¹⁶ Samas on arhiiviallikaline baas 1687.–1688. a. revisjoni kohta äärmiselt kompaktselt säilinud, asudes Rootsi Riigiarhiivis kantseleikolleegeumi arhiivi materjalide hulgas.¹⁷

Johan Lange¹⁸ läkitamine 1687. a. hilissügisel üle mere revideerima Eesti- ja Liivimaa postikorraldust tulenes otseselt 17. märtsi 1685. a. resolutsioonist, mille üks punktidest nägigi m. h. ette vahendid kogu riigi posti üldiseks visiteerimiseks.¹⁹ Seosele kuningliku korraldusega viitab ka J. Langele kantseleikolleegeumis 15. novembril 1687 koostatud instruktsioon. Viimane oli üles ehitatud samadele probleemidele ja küsimustele, mida kuningas kogu riigi ulatuses kolleegeumile lahendamiseks andis, s. o. postiühendus riigi eri punktide ja pealinna vahel, posti graafikujärgne liikumine, postitariifid ja -sissetulekud, postivahendite otstarbekohane kulutamine ja võimalik kokkuhoid, vabakirjad jms.²⁰

Nagu J. Lange instruktsiooni sissejuhatusest ilmneb, oli kantseleikolleegeium soovinud juba 1669. a. saada ülevaadet Eesti- ja Liivi-

maa posti valitsemise ja sissetulekute kohta, kuid tulemusteta. 1685. a. resolutsiooni järel saadeti taas mitmeid kirju Liivi-, Eesti- ja Ingerimaa postidirektorile Status Steinile, nagu ka Tallinna postmeistrile Adam Leutnerile, et need koostaks ja esitaks kolleegeumile arved posti maksustamise ja ülalpidamise kohta. Kuid mainitud postmeistrid olid kolleegeumi hinnangul täitnud korraldust laisalt ja saanud lõpuks ainult mõned summaarsed arved ilma nõutud spetsifikatsiooni ja verifikatsioonideta. Puudusid ka postikulude kokkuhoiu ja postiveo parandamise ettepanekud. Samas oli kolleegeium veendunud, et Eesti- ja Liivimaal kogutavaid postisissetulekuid ei kasutatud täiel määral kulutuste katteks ja töötasudeks, mistõttu võeti lisaraha riigi eelarvest. Kontrolör Johan Lange saatmist Eesti- ja Liivimaa postkontoritesse põhjendaski kolleegeium ebaselgusega rahade kasutamisel. J. Lange ülesandeks sai postkontorite valitsemine, maksude kogumine ja arvete korraldamine sellisel moel, nagu see oli Rootsis.²¹

J. Langele antud instruktsiooni kohaselt tuli tal oma inspeksioonireisi alustada Tallinnast (§1) ning läbida kõik olulisemad postkontorid. Kõikjal tuli tal endast kas kindralkubeneri või kohapealse kõrgema ametniku juures teada anda, esitada talle kantseleikolleegeumi volitused ning tutvustada instruktsiooni (§2). Volitusi tuli tutvustada ka kõigile postmeistritele ning seejärel vastavalt postkontori tähtsusele igas neist üks kuni kolm nädalat töötada, sel ajal postimaksu kasseerida ning koguda see kahe lukuga laekasse, mille üks võti oli tema ja teine kohaliku postmeistri käes. Kõik kirjad tuli registreerida;

¹⁴ Meie tuntumad postiajaloolased Julius Bleier ja Elmar Ojaste on kontrolör J. Lange 1688. a. revisjoni materjale koopiadena endale hankinud: vt. J. Bleyeri fond Tallinna Linnaarhiivis (f. 1264) ja E. Ojaste materjalid Eesti Postimuuseumis Tartus.

¹⁷ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange visitatsiooniaruanne).

¹⁸ J. Lange oli päritolult *liivimaalane*, sündinud Tallinnas 1650. a., oli seejärel Haapsalus krahv Magnus Gabriel De la Gardie teenistuses sekretärina, tuli Stockholmi, kus oli aastatel 1679–1722 ametis postikontrolörina, 1696. a. ka Stockholmi postkontori raamatupidaja, suri Stockholmis 1731.: T. Holm. *Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria*, V:2, (1698–1718), Stockholm, 1929, lk. 163; N. Forssell. *Svenska postverkets historia*, lk. 87.

¹⁹ RA, Riksregistraturet.

²⁰ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange 15. novembri 1687. a. instruktsioon). Instruktsioonis on 17. märtsi 1685. a. kuninglik resolutsioon ekslikult dateeritud 12. märtsisse.

²¹ Samas.

samuti tuli tagada, et postkontoris lähtutaks ettekirjutatud töökorraldusest (§3). Edasi tuli J. Langel uurida, mil määral oli provintside võimalik rakendada Rootsi postmeistrite ametijuhendeid. Arvestades kohalikku omapära (näiteks puudusid postitalupojad, kelle asemel olid palgal postiratsanikud), tuli J. Langel provintside tarvis kujundada sobilik instruksioon ning see saata tutvumiseks Kantsleikolleeegiumisse (§4).

Postimaksu kogumise juures oli tõsiseks probleemiks maksuvabade ehk vabakirjade rohkus. Nii tuli J. Langel jälgida, et postkontorites ei võetaks vabakirjadena vastu kirju, mis ei vastanud sellele määratlusele, s. o. vabakirjana käsitleti ainult neid kirju, mis liikusid kuninga või riiklikes huvides.²² Et piirata nende isikute ringi, kel oli õigus tasuta posti saata, pidi J. Lange koos kindralkuberneridega need ametnikud välja selgitama ja väljastama neile kindla summaga piiratud ja kindralkubeneri pitsatiga varustatud vabakirjaraamatud (§5). Edasi käsitleti instruksioonis postmeistrite volitusi. Postmeistrid pidid andma J. Langele vastavalt Rootsis kehtinud tavale vande. Pärast seda kinnitas postmeistrite volitused Kantsleikolleeegium (§6).

Iga postkontori juures tuli J. Langel fikseerida, milliseid kulutusi seal tehti, kas töö ühes kontoris nõudis rohkem vaeva kui teises, millised olid postmeistrite palgad ja muud sissetulekud, ja koostada selle kohta aruanne (§7). Kirja tuli panna ka postkontoritele riigi teistest vahenditest antavad toetused (§8). Järgnevalt tuli J. Langel tähele panna, mil moel veeti posti linnade vahel ja mis vahenditest peeti ülal postiratsanikke. Eesmärgiks oli uurida, kas postiratsanike tasude osas on võimalik midagi kokku hoida ja nendega soodsamaid lepinguid sõlmida. Kuid seda ei tohtinud teha ilma kindralkubeneri heakskiiduta, et neid, kes seni olid posti vedanud, ei tõrjutaks põhjusega eemale (§9). Samal moel pidi J. Lange tutvuma postiteede võrguga, et välja selgitada, kas posti on võimalik vedada

mugavamatel teedel ja lühema ajaga (§10). Kirja tuli panna miilide arv linnade vahel (§12) nagu ka eri kohtades kehtestatud postitaksid (§11).

Mõneti keerulisemaks ülesandeks oli uurida Riia ja Moskva postmeistri vahel puhkenud tüli ja seda, kas Vene kirjad liiguvad Riiga Tartu või Petseri kaudu. Selles osas tuli J. Langel konsulteerida eelõige Liivimaa kindralkubeneri J. J. Hastferiga (§13). Kuid olulisemakski veel loeti ühendust Stockholmi ja Tallinna vahel, kas siis otse meritsi kahe linna vahel või Tallinnast üle Soome lahe Porkkala neemele ja sealt Turu ning Ahvenamaa saarte kaudu pealinna. Kantsleikolleeegiumi seiskoha järgi tuli esmalt võtta kasutusele üks postijaht emmal-kummal postiteel, hiljem ka teine. Selles küsimuses tuli J. Langel pidada konsultatsioone nii Eestimaa kindralkubeneri kui ka asehalduriga (§14). J. Langel tuli ka Tallinna postmeistrit kohustada panema Porkkalasse saadetava posti juurde postipassi, millele märgitaks, kui kaua post Tallinnas seisis, enne kui see merele läks, mis ajal post teele asus ja mis seda takistas. Samuti tuli kontrolöril kirjutada postmeistrile Porkkala neemel, et seegi märgiks üles posti saabumise ja lahkumise aja ning takistused (§15).

Saadud ülesande täitmiseks anti J. Langele Stockholmist kaasa üks sulane ja arvestati igapäevaste kulutuste suuruseks kaks hõbetaalrit (= htlr.), seda alates päevast, mil ta Stockholmist lahkus. Veel lubas kantsleikolleeegium katta reisikulud (tasud hobuste ja vankrite kasutamise eest, samuti prahirahad). Esimese väljamaksena sai J. Lange Stockholmi postkontorist 120 htlr. Lisaks oli kontrolöril maksuvaba post igas postkontoris, mille jaoks talle anti spetsiaalne vabaraamat (§17).

Kontrolör Johan Lange tegevust Eesti- ja Liivimaa posti revideerimisel on võimalik jälgida tema 18. märtsil 1688 Stockholmis koostatud aruande ning selle 25 lisa põhjal.²³ J. Lange reisi ajakava oli järgmine: pärast

²² J. Lange revisjoni ajal kehtis 23. detsembril 1685 Karl XI poolt allkirjastatud vabakirjade saatmise kord. Vt. nt. vastavat plakati: EAA, 1-2-757, l. 16–17p.

²³ RA, Kanslikolleeegium, G II f : 1, (J. Lange 18. märtsi 1688. a. aruanne).

instruktsiooni kättesaamist asus ta 23. novembril postijahile ning saabus 9. detsembril Tallinna; 12.–31. detsembrini tutvus ta Tallinna postkontori tööga; sealt reisis ta Haapsalu kaudu Pärnusse, kus jälgis 8 päeva jooksul postkontoris tehtavat, koostades lõpparuande 14. jaanuaril; umbes kolm nädalat, 19. jaanuarist 6. veebruarini, oli J. Lange Riias; edasi 14 päeva, kuni 18. veebruarini, Tartus, kust ta läks koos postiga 19. veebruariks Rakverre, olles kohapeal vaid ühe päeva. Rakverest reisis ta Narva-Viiburi-Porvoo-Helsingi-Turu-Ahvenamaa saarte kaudu 10. märtsiks tagasi Stockholmi. Volmari, Vönnu, Valga ja Haapsalu postkontorit J. Lange ei revideerinud, sest nende korrespondentsi maht ja rahalised sissetulekud olid tema silmis tähtsusetud. Kolme esimese kontori postmeistrid oli ametisse määranud S. Stein ja need olid tema kontrolli all. Haapsalu postmeister oli saanud volitused krahv Magnus Gabriel De la Gardielt.

Järgnevalt on otstarbekas tutvustada igat J. Lange poolt külastatud postkontorit nende tähtsuse järjekorras eraldi ning seejärel tema poolt käsitletud tähtsamaid teemaderinge. Ise andis ta postkontoritele järgmise üldhinnangu: “Mis puutub sellesse, et ühes kontoris võib olla rohkem tööd ja vaeva kui teises, siis see ilmneb kohapeal peetud spetsiaalsetest loenditest; teiste seas, nagu Riia oma, on olulisim, on seal ka kõige suurem ja aeganõudvam töö pea igal päeval nädalas, just nii nagu Stockholmiski, seevastu Tallinnas ei vasta see isegi poolele, eriti arvestades välismaa posti, mis kaks korda nädalas Riias läbi Kuramaa Königsbergi saadetakse ja vastu võetakse, kust siis seejärel kirjad kõikjale

Liivi- ja Eestimaale, kaasa arvatud Narva jaotatakse, ... Tartu postkontori tähtsus on küll neli korda nii palju kui Pärnus, ja tal [Tartul] on alati rohkem raskusi, küsitavusi ja kulusid, kui neid on Pärnus ...”²⁴

Seega asus nii siseriikliku kui ka välissuhtluse mõttes tähtsaim postkontor **Riias**. Ühelt poolt tulenes see soodsast asendist postiteede võrgustikus,²⁵ kuid Riial oli ka postiaministratiivses mõttes keskne koht. Nimelt pärast seda, kui Eesti- Liivi- ja Ingerimaa olid 1640. aastatel omavahel ühtseks postisüsteemiks seotud, määrati 1645. a. Riia senine postmeister J. Becker riigiametnikuna Liivimaa kindralkubermangu postidirektoriks.²⁶ Juba 1648. a. sai J. Beckerist ülemereprovintside peapostmeister ja tema koordineerida oli postikorraldus Riias Turuni.²⁷ 1688. aasta alguses oli selles ametis J. Beckeri väimees Statius Stein.

Riia postkontori tööga tutvudes tõi J. Lange esile mitu postivabaduse rikkumise juhtumit. Üheks selliseks oli, et nii Riia kaupmehed kui ka mõned kuninglikud ametnikud said iga postiga, s. o. kaks korda nädalas, Königsbergist suuri ajalehepakke (*avis-pacquet*), mille kaal oli, nagu näitas Riia postiarves tehtud spetsifikatsioon, 32 loodi. J. Lange arvates tuli sellised pakid vastavalt üldisele postikorraale koos teiste kirjadega üles tähendada ja nende pealt postimaksu tasuda. Õigus ajalehti (*aviser*) tasuta Riiga tuua oli J. Lange sõnul olnud Riia linnusekohtu assessoril Georg Ruviusel,²⁸ kes oli juba eelmiselt kindralkubernerilt Christer Hornilt saanud loa teha väljavõtteid saabunud välismaistest ajalehtedest ja lasta need siis Riias trükkida

²⁴ Samas.

²⁵ Vt. nt.: P. Pētersone. Riga als ein Knotenpunkt im schwedischen Post- und Verkehrssystem um die Ostsee im 17. Jahrhundert. – Der Westfälische Frieden von 1648 – Wende in der Geschichte des Ostseeraums für Prof. Dr. H.C. Herbert Ewe zum 80. Geburtstag. Greifswalder Historische Studien, Bd. 3. Horst Wernicke & Hans-Jürgen Hacker (Hrsg.). Hamburg, 2001, lk. 401–415.

²⁶ J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, seoses Eesti- ja Liivimaaga. – Eesti-Rootsi posti juubelalbum, 1636–1936, Tallinn, 1936, lk. 58; E. Küng. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 231.

²⁷ RA, Livonica II, vol. 627 (*Livländske staten*); E. Küng. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 232.

²⁸ Georg Ruvius (Langel *Ruftig*) oli sisuliselt kindralkubermanguvalitsuse tensor. Vt.: E. Annus. Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen. – Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 11), hg. von A. Loit, H. Piirimäe. Uppsala, 1993, lk. 425.

ja kõikidesse kohtadesse maal maksuvabalt edasi saata. Teadete trükkimise ja saatmise luba oli mehe surma järel tema lese käes. Kuid koos ajalehtedega toimetati kontrolöri andmeil edasi ka erakirju; samuti oli seda tehtud kuningliku kindralkubermanguvalitsuse arvel.

Samuti tõi kontrolör esile pakid kulla ja tukatitega, mida terve talve jooksul saabus postiga Riiga kuni mõnisada. Riia kaupmehed vajasisid väärismetalle ja tukateid suhtlemiseks Venemaa ja Poolaga, kus muid maksevahendeid peaaegu üldse ei tunnistanud. Nii olid riialaste kaubapartnerid harjunud talviti tukateid Hollandist postiga saatma. Probleem oli selles, et seni ei olnud teadete- ja kullapakkidelt kirjadega sarnast maksu kogutud. Kui seda aga oleks tehtud, oleks hakatud selliseid pakke Kuramaa posti kasutades maksuvabalt Jelgavasse (Miitavi) saatma, kust need oleks viis miili ekspresidega Riiga toodud. Nii oleks ka kirjad võtnud suuna Kuramaale. Samas piirdus J. Lange vaid olukorra kirjeldamisega, pakkumata ajalehe-, kulla- ja raha-saadetiste probleemile omapoolset lahendust. Vaid kulla kohta teadis ta öelda, et nende pakkide eest olid kaupmehed valmis tasuma postkontorile mingi summa, sest nad soovisid tagada kulla jätkuva tuleku. Kuid muidu oldi valmis tasuma ainult kaasatulevate kirjade eest.

Nii posti sissetulekute kui ka riigieelarvest eraldatavate summade suuruse osas oli Riia postkontor selgelt esikohal. N.-ö. Liivimaa vahenditest sai Riia postkontor aastas 1350 htlr., mis olid ette nähtud osalt postmeistri töötasuks, osalt posti ülalpidamiskulude katteks.²⁹ Sellest summast aga ei jätkunud kogu Riia hallatava postisüsteemi jaoks. Need kulud kaeti laekunud postimaksuga. Vastavalt kontrolör J. Lange ja Riia postidirektor S. Steini allkirjastatud protokollile on Riias vabakirjad kolme talvenädalaga arvestuslikult sisse toonud 49 rtlr. 49 rundstücki, need kirjad, mille eest maksti sularahas, 215 rtlr., 52 rundstücki. Kuuel talvekuul ulatus J. Lange ja S. Steini arvestuse järele sissetulek vabakirjadel 792:22 htlr-le, ja sularahas makstud kirjadel 3449:07 htlr-le. Ka kuuel suvekuul pidi vabakirjade eest laekuma 792:22 htlr., kuid kuna potentsiaalselt sularahas makstavaid kirju saadeti nüüd enamikus edasi laevadega, laekus talvega võrreldes ainult pool summast ehk 1724:19 htlr. Arvestuslikult tegi see aasta peale kokku 6759:06 htlr. Tegelikult sai postkontor enda käsutusse sularahas makstud kirjade eest 5173:26 ja Liivimaa (*resp.* Riia) eelarvest 1350 htlr ehk kokku 6523:26 htlr.³⁰

J. Lange aruande põhjal on võimalik jälgida Riia postkontorisse saabunud ja sealt välja saadetud maksustatavate kirjade ja vabakirjade edasisaatmist.

Tabel 1. Välismaalt Riiga saabunud kirjad.

	17. jaan.	22. jaan.	24. jaan.	28. jaan.	1. veebr.	4. veebr.
nn. Saksa post	85	70	-	-	-	-
Königsbergist ja Klaipedast	42	43	57	45	61	53
Vilniusest	-	-	9	6	6	7
?	-	-	51	59	-	-
Hamburgist	-	-	-	-	52	-
kokku	127	113	117	110	119	60

²⁹ Kui vaadata Liivimaa kindralkuberner arveraamatuid, siis on nt. 1685. a. postmeistrile eraldatud Riia eelarvest palgaks 1343:08 htlr. Samas on märgitud, et varasematest aastatest on postkontoril saamata 19 136:12 9/10 htlr. (EAA, 278-1-XXII:53, l. 58p–59). Mainitud võlg oli riigil tekkinud järk-järgult 1660. aastate algusest, kasvades aastast aastasse. 1687. a. eraldati postkontorile Riia eelarvest 1201:16 htlr., ülekantav võlg on aga jäänud sama suureks (EAA, 278-1-XXII:54, l. 59p–60).

³⁰ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Eesti- ja Liivimaa postieelarve projekt).

Tabel 2. Riiast saadetud maksustatavad kirjad.

	19.01	22.01	23.01	26.01	29.01	30.01	02.02	05.02	06.02
Tartu	76	-	-	74	-	-	50	-	-
Narva	21	-	-	38	-	-	18	-	-
Tallinn	8	-	79	10	-	83	14	-	87
Nyen	1	-	-	2	-	-	1	-	-
Pärnu	-	-	32	-	-	26	-	-	32
Rakvere	2	-	-	3	-	-	1	-	-
Haapsalu	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Kuessaare	-	-	2	-	-	6	-	-	6
Volmari	7	-	-	6	-	-	6	-	-
Stockholm	23	-	-	23	-	-	33	-	-
Helsingi	1	-	-	2	-	-	-	-	-
Viiburi	3	-	-	1	-	-	-	-	-
Vaasa	1	-	-	2	-	-	1	-	-
Turu	4	-	-	-	-	-	2	-	-
Oulu	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Hämeenlinna	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Moskva	22	-	-	10	-	-	20	-	-
Pihkva	8	-	-	6	-	-	4	-	-
Novgorod	3	-	-	2	-	-	2	-	-
Amsterdam	27	10	-	34	11	-	23	7	-
Lübeck	19	7	-	23	9	-	16	9	-
Hamburg	19	7	-	22	9	-	22	5	-
Königsberg	11	6	-	13	4	-	12	10	-
Stralsund	-	-	-	1	1	-	1	-	-
Demmin	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Rostock	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Flensburg	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Stettin	-	-	-	-	2	-	2	6	-
Wismari	3	-	-	-	-	-	2	-	-
Wittenberg	1	-	-	-	-	-	-	-	-
nn. Saksa kirjad	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Danzig	12	6	-	8	4	-	14	8	-
Klaipeda	2	3	-	-	-	-	1	-	-
Liibavi	3	-	-	1	3	-	-	-	-
Jelgava	12	8	-	8	3	-	4	6	-
Kuldīga	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Vilnius	-	2	-	-	-	-	6	-	-
Norra	-	1	-	-	-	-	-	-	-
kokku	323	50	114	294	46	116	257	51	126

Tabel 3. Liivimaa kindralkubeneri kantselei vabakirjad + ajalehed (avis).

	19. jaan.	23. jaan.	26. jaan	30. jaan.	2. veebr.	6. veebr.
Stockholm	22	-	6 + 10 av	-	6 + 14 av	-
Tartu	24	-	25 + 9 av	-	16 + 9 av	-
Tallinn	-	8	1	3 + 6 av	-	4 + 6 av
Narva	4	-	3 av	-	3 av	-
Kuressaare	-	1	-	1 + 1 av	-	1 av
Pärnu	-	7	-	1 + 4 av	-	17 + 5 av
Volmari	4	-	4 av	-	4 av	-
Rakvere	-	-	-	-	1	-
kokku:	54	16	32 + 26 av	5 + 11 av	23 + 30	21 + 12 av

Tabelite aluseks oleva aruande koostasid J. Langele 8. veebruaril 1688 S. Stein ja tema abi Arendt Jacobsen.³¹ Riiga saabunud posti juures ei ole nad näidanud vastuvõetud siseriiklikku posti, kuna selle eest oli lähtekohas postimaks tasutud. Küll on võimalik jälgida välismaa ehk Saksa posti saabumist. Geograafilised määratlused “Saksa”, “Königsbergist ja Klaipedast (Memel)” ei ole küll eriti täpsed, kuid kajastavad selgelt Lääne-Euroopast saabunud korrespondentsi. Vilniusest on tõenäoliselt tulnud ainult Poola post. Esmapilgul on üllatav, et välismaalt saabunud posti all on Venemaa linnad – Moskva, Novgorod ja Pihkva – jäetud märkimata, ehkki Riist välja mineva posti juures on see suund esindatud. Samas on aruandele tehtud märkus, et Vene kirjadele ei ole tariife kehtestatud, kuna Vene korrespondents oli vaba ja seda ka siis, kui pakke kaasa anti. Vene postmeister ise aga võtvat postilt ebatavaliselt kõrgeid takse. Näiteks lasi ta ühe Pihkvasse saatetava kirja pealt tasuda ¼ rtrl. ja Moskvasse suunduva kirja pealt terve riigitaalri, samuti võttis ta postimaksu Riiga saatetavatelt kirjadelt.

Riist välja mineva posti juures on selgelt näha kaks suunda: esiteks n.-ö. põhjapoolne: Rootsi, Soome ja riigi provintsid; teiseks läänepoolne: Saksamaa, Madalmaad ja Poola. Siseriikliku posti juures kerkivad selgelt esile naaberprovintsi pealinn Tallinn Õuekohtu asukohana, ja garnisonilinnana Tartu, Pärnu samu-

ti garnisonilinnana, Ingerimaa pealinn Narva ja samas suurusjärgus postiga Stockholm. Posti Riist välja saatmise juures tuleb aga arvestada, et kõik ei olnud n.-ö. puhas Riia post, vaid sihtkohta läkitati ka Riia kaudu liikunud saatetisi. Nii näiteks olid 23. jaanuaril 79-st Tallinna saatetud kirjast 31 Saksamaalt Riia kaudu Tallinna suunduvad kirjad. 26. jaanuaril Narva läinud 38 kirjast olid 16 edasisaatetavad “Saksa kirjad”. Lääne-Euroopa sihtpunktidest tõuseb selgelt esile Amsterdam, mida on lihtne seletada Madalmaade keske kohaga Riia kaubanduses. Ka Hamburg, Lübeck, Königsberg ja Danzig seisavad Riia kaubanduslike partneritena postis olulisel kohal. Kuramaa pealinna Jelgava postisuund oli ka ametlikus statistikas suhteliselt olulisel kohal. Väljaminevas postis on tähtsad ka Venemaa linnad. Nii Venemaa kui ka Lääne-Euroopa juures on aga vajalik märkida, et statistikas ei kajastu diplomaatiline post.

Riia postkontoris registreeritud vabakirjade puhul on aruandjad S. Stein ja A. Jacobsen näidanud ka kindralkubeneri kantselei maksumabu kirju. Siin on selgelt esikohal pealinn Stockholm, aga ka Tartu, Pärnu ja Tallinn. Lisaks kirjadele on näidatud Riiga saabunud ajalehtede edasitoimetamist. Kindralkubeneri korrespondents oli mahukas tulenevalt tema pidevast aruandekohustusest. Riia postkontoris oli vabakirjaõigus veel kuninglikul tollikontoril, litsentsivalitseja Werner Wittel,

³¹ Samas. S. Steini ja A. Jacobseni aruannet J. Langele 8. veebruarist 1688 on ühes oma ettekandes tutvustanud ka P. PETERSONE: P. PETERSONE. Riga als bedeutender Knotenpunkt, lk. 6, 9–10.

sekretär Hagemeisteril, riigikomissar Clintsil, kameriir Paul Strokirchil, litsentsi kassiiril Jochim Ahrensil, assistentnõunik Chr. Gertner von Gertenbergil, kameriir Wagneril, sekretär Johan Jonssonil, fortifikatsiooni kassiiril Johan von Wickedeniil, rentmeister Cordt Langhaaril, sekretär Michael Strokirchil, kindralsuperintendent Johann Fischeril koos kuningliku konsistooriumiga, inspektor Langreenil, kuninglikul portooriumil, ooberst ja komandant Budbergil, ooberst Thumb von Weingastil ja kontrolör J. Langel endal. Seega kokku pea kahekümnel persoonil või institutsioonil.

Riia järel tähtsuset teine ülemereprovintside postkontor asus **Tallinnas**. Mõneti oli Tallinna postkontor siseriikliku tähtsusega. Samas oli Tallinn oluline vahenduslülid provintside ja emamaa vahel, sest ka suurem osa Liivimaa ja Riia postist liikus alates 1640. aastatest Pärnu või Tartu kaudu esmalt Tallinna, seejärel meritsi Porkkalasse ja sealt edasi pealinna Stockholm. ³² Talvel liikus Riia post Tartu-Rakvere-Narva kaudu Soome ja sealt kas Ahvenamaa saarte või siis ringi ümber Botnia lahe Stockholm. Tallinna postkontori ühendus maismaad mööda välispostiteede võrgustikuga oli sõltuv Riia vahendajarollist. Vaid navigatsioonihooajal saadeti erakirju laevadel otse Lääne-Euroopasse. Võrreldes Riia, Narva või Tartuga oli Tallinnas riigieelarveline postmeister ametisse seatud hiljem, alles 1640. aastate keskel. ³³ 1688. a. oli selles ametis Adam Leütner.

Tallinna postkontori rahaline ja ka postikäive oli Riia omast oluliselt väiksem. J. Lange sõnul ei olnud see pooltki nii suur kui Riial. Riigi eelarvest eraldati Tallinna postkontorile igal aastal 800 hõbetaalrit. ³⁴ J. Lange finantsaruande kohaselt laekus Tallinna postkontoris kolme detsembrinäda jooksul vabakirjade

eest arvestuslikult 65:22. htlr. ja sularahas makstud kirjade eest 89:11 htlr., mis tegi kuue talvekuu arvestuses vabakirjade eest 591:06 htlr. ja sularahas makstud kirjade eest 804:03 htlr. Suvekuudel tuli sellele juurde arvestada pool talvekuude summast, sest siis läks osa, ehk 697:20½ htlr. eest, kirju välja laevadel. Terves aastas pidi seega laekuma 2092:29½ htlr. (vabakirjade eest 886:25 ja sularahas makstud kirjade eest 1206:04½ htlr.). Sisuliselt oli postkontori käsutuses J. Lange prognoosi kohaselt aastas sularahas laekunud 1206:04½ ja Eestimaa eelarvest saadud 800 htlr. (kokku 2006:04 htlr.). Nende summade juurde soovitas kontrolör ka jääda. ³⁵ J. Lange arvutuste juures on huvitav täheldada, et kui Riias arvestas ta vabakirjade peale nii talvel kui ka suvel kuluvat ühe ja sama suurusjärgu (792:22 htlr.), siis Tallinnas arvestas ta, et pooled vabakirjad lähevad nagu maksualusedki kirjad välja meritsi, postkontorisse sattumata. Mõneti võib see viidata praktikale, et Liivimaa ametiasutuste kirjad liikusid esmalt maismaad mööda Tallinna ja sealt siis meritsi edasi Stockholm. Et kiri Tallinna suunduvasse postikotti satuks, oli vaja see anda postmeistrile. Samas on nii Tallinnast kui ka Riia arhiiviteateid, et riiklikud institutsioonid kasutasid posti Stockholm saatmiseks info kiirema liikumise huvides postmeistrist mööda minnes esimest pealinna suunduvat laeva.

Erinevalt Riia ei ole Tallinnas aruandlusperioodil fikseeritud saabunud posti, kuna Eestimaa ei olnud Rootsi riigis välisprovintsi ja meritsi saabunud erakirjad läksid adressaatideni kaupmeeste endi suhtluskanaleid pidi. Küll kajastuvad A. Leütneri aruandes Tallinnast välja saadetud maksustatavate kirjade ja kindralkuberneri kantsleist välja läinud vabakirjade sihtkohad. ³⁶

³² E. Kung. Kullerposti ja reisijateveo sisseadmine, lk. 230–233.

³³ T. Holmi ja J. Bleyeri järgi alustas 1643. a. Tallinnas postmeistrina tööd Bertel Benckendorf; vt.: T. Holm. Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria, II, (1643–1662), Stockholm, 1907, lk. 44; J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, lk. 47. Eestimaa kubermanguvalitsuse arveraamatus on B. Benckendorf postmeistrina dokumenteeritav siiski ainult 1645. aastal: EAA, 1-2-781, l. 19.

³⁴ Nt. 1688. a. Eestimaa kubermanguvalitsusest makstud palkade all on märkus, et Adam Leütner peab saama 800 htlr., sellest palgaks 200 ja posti ülal pidamiseks 600 htlr.: EAA, 1-2-829, l. 81, 90. Need summad olid A. Leütneri käsutuses alates 1659. aastast: EAA, 1-2-791.

³⁵ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Eesti- ja Liivimaa postieelarve projekt).

³⁶ Samas. (A. Leütneri 4. jaanuari 1688. a. aruanne J. Langele).

Tabel 4. Tallinnast saadetud maksustatavad kirjad.

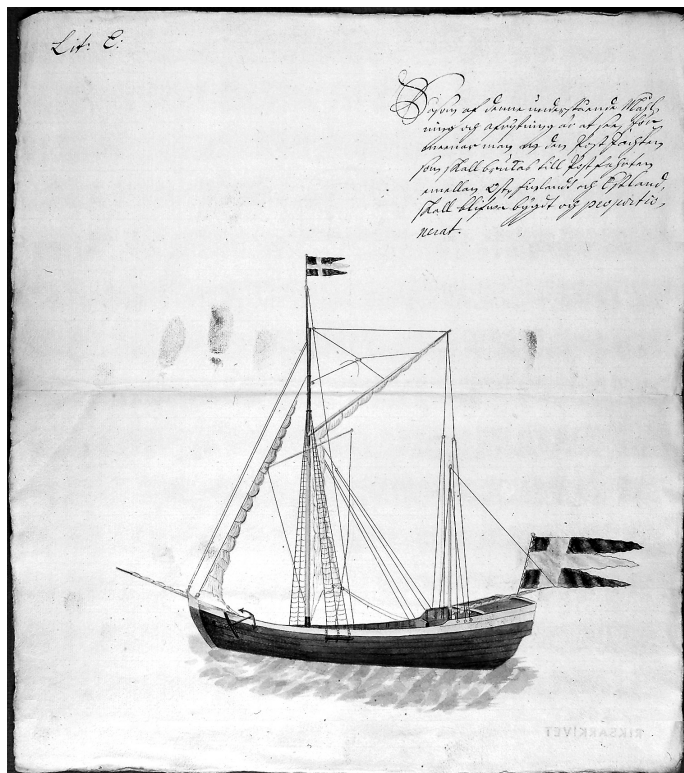
	15. dets.	17. dets.	22. dets.	24. dets.	29. dets.	31. dets.
Riia	13	7	18	9	17	6
Pärnu	7	-	9	-	11	-
Kuressaare	6	-	7	-	4	-
Narva	-	30	-	32	-	24
Tartu	-	25	-	18	-	27
Rakvere	-	5	-	5	-	7
Stockholm	18	36	-	41	-	40
Turu	1	2	-	2	-	3
Helsingi	3	2	-	3	-	-
Viiburi	-	4	-	3	-	2
Nyen	-	2	-	-	-	1
Porvoo	-	-	-	-	-	1
Königsberg	1	-	-	-	-	-
Amsterdam	1	2	-	-	-	-
Hamburg	1	4	-	-	-	-
Lübeck	2	1	-	-	-	-
edasiminevad kirjad	-	-	7	11	4	9
kokku	53	120	41	124	26	120

Tabel 5. Eestimaa kindralkubeneri kantselei vabakirjad.

	15. dets.	17. dets.	22. dets.	24. dets.	31. dets.
Stockholm	13	-	-	11	11
Riia	-	1	2	-	-
Lübeck	-	-	1	1	-
Narva	-	-	-	-	2

Tallinnast välja saadetud posti juures on eraldi välja toodud nn. edasiminevad kirjad, mis tõenäoliselt ei olnud posti pandud Tallinnas, vaid saabunud sinna teistest postkontoritest. Adam Leütner on oma aruandes paaril korral näidanud, kuhu sellised kirjad läksid. Näiteks 15. detsembril saadeti üks kiri Königsbergi, üks Amsterdam, üks Hamburgi ja kaks Lübeckisse. Kuid valdavalt ei ole ta seda siiski teinud. Nii oli 22. detsembril edasiminevaid kirju 7; 24. detsembril on li-

satud, et sel päeval saadeti 11 Riist edasi liikuvat kirja. Kindralkubeneri kantseleist saadetud vabakirjade sihtkohtade seas domineerib selgelt Stockholm. Veel oli Tallinna postkontoris õigus tasuta kirju saata kuninglikul portooriumil, kuninglikul tollikontoril, reduktsioonikomisjonil, kuninglikul renteil, fortifikatsioonikontoril ja kontrolör J. Langel endal. Seega oli nende isikute ring, kes Tallinnas vabakirju saatsid, Riiga võrreldes oluliselt väiksem.

Tallinna ja Porkkala neeme vahel
1680. aastate lõpul posti vedama
planeeritud postijahi eskiis (joonis:
Rootsi Riigiarhiiv).

Kui jätta kõrvale Jakob Beckeri 1632. a. katse rajada erapostisüsteem keskusega **Tartus**,³⁷ kujunes Tartust arvestatav keskus postitraktil Riia-Narva 1639. aastal. Liivimaa kindralkuberner Bengt Oxenstierna ettekujutuse kohaselt pidi Tartust saama lausa peapostmeistri asukoht.³⁸ Nii see siiski ei kujunenud ja 1688. a. alguseks oli Tartu küll oluline postikeskus, mille kaudu kirjad liikusid Riia, Tallinna ja Narva vahel, ehkki kohapealne oma postikäive oli tagasihoidlik. 1688. a. oli Tartus postmeistrina ametis Andreas Max.

Erinevalt Riist ja Tallinnast ei olnud Tartu postkontoril oma eelarvet, vaid posti ülalpidamise kulud ja postmeistri palk tulid Riia peapostmeistri eelarvest. Vastavalt

kontrolör J. Lange allkirjastatud protokollile koguti Tartu postkontoris pea kahe nädala jooksul (6.–18. veebruaril) vabakirjade eest arvestuslikult 16:21 htlr. ja sularahas laekus 27:24 htlr. ehk kokku 44:13 htlr. Vabakirjade osas arvestas J. Lange aastaseks kogusummaks 399:24 htlr. Kuna aga kontrolöri arvates ei olnud poolel aastal Tartus suuremat postiliiklust, siis tegi ta ettepaneku arvestada postkontori keskmiseks käibeks 40 htlr. kuus ehk 480 htlr. aastas. Kokku moodustas postkontori arvestuslik aastane käive 879:24 htlr. Reaalselt kätte saadavast 480 htlr. tuli kontoril maksta palkadeks ja postiveoks 420 htlr. Ülejääv 60 htlr. oli J. Lange arvates võimalik kokku hoida.³⁹

³⁷ J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, lk. 57; E. Ojaste. Jacob Becker och hans "Postordning" A. D. 1632. – Eesti Filatelist, nr. 30, Stockholm, 1984, lk. 53–62; M. Salupere. Kui postisarved helisema hakkasid. – Horisont 1993, lk. 14–16; P. Pētersone. Entstehung und Modernisierung der Post- und Verkehrsverbindungen im Baltikum im 17. Jahrhundert. – Liber Annalis Instituti Baltici. Acta Baltica. XXXV. 1997. Königsberg im Taunus, 1997, lk. 203–205; E. Küng. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 218–219. Jacob Beckeri 1632. a. postiplakati üks originaale asub: EAA, 957-2-438, l. 1–1p.

³⁸ Vt. viide 7.

³⁹ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Eesti- ja Liivimaa postieelarve projekt).

Tabel 6. Tartust saadetud maksustatavad kirjad.⁴⁰

	6. veebr.	11. veebr.	13. veebr.
Riia	45	-	60
Stockholm	-	7	5
Tallinn	-	39	29
Pärnu	-	1	4
Narva	-	15	16
Rakvere	-	4	3
Kuressaare	-	1	-
Volmari	10	-	7
Turu	-	1	-
Hamina (Wekelax)	-	1	-
Jönköping	-	1	-
kokku	55	70	124

J. Lange kohaloleku aega Tartus jäi kolm postikorda. Nagu tabelist nähtub, oli Tartu post riigisisene. Võimalik, et Tartust Saksa- maale ja mujale välisriikidesse minev post paigutati Riiga suunduvasse postikotti, mis selgitab ka Riia suurt osatähtsust välja läinud kirjade hulgas. Tartu posti jaoks olulised sihtkohad olid ka Tallinn, Narva, Volmari ja Stockholm. Tartu kontoris oli vabakirjaõigus õuekohtul (aruandeperioodil saadet sealt 11 kirja Riiga, 11 kirja Stockholmi ja 3 kirja Kuressaarde), kuninglikul maakohtul, maapealik Otto Reinhold Taubel, proviantmeister Wilhelm Silentsil ja kontrolör J. Langel.

Pärnu postkontor alustas tegevust 1640. aastate keskel, kui muutus aktuaalseks Riia posti saatmine Stockholmi Tallinna, Porkkala ja Ahvenamaa saarte kaudu.⁴¹ Millisel aastal määrati ametisse riigipalgaline postmeister, on praeguse uurimisseisu juures raske täpselt määrata. Esialgu täitis seda ülesannet tõe-

näoliselt mõni kuninglik ametnik.⁴² 1688. a. oli Pärnu postmeistriks Lorentz Hinrichsen. Vastavalt kontrolör J. Lange ja postmeistri protokollile laekus Pärnu postkontorisse 8 päeva jooksul vabakirju 2:17 htlr. ja sularahas makstud kirju 3:27 htlr. eest. Aastas tegi see vabakirjade eest arvestuslikult 191:16 htlr. ja sularahas makstud kirjade eest 184:16 htlr. Kuna aga suvekuudel saadeti enamik kirju Pärnust välja laevadega, siis vähendas J. Lange mõlemat summat vastavalt 140:- ja 121:16 htlr-le. Kuna postivahendeid tuli realselt sisse 140:- htlr., siis jättis kontrolör sellest summast 88 htlr. palkadeks. Ülejäänud summa, 52 htlr., oli võimalik kokku hoida.⁴³

Tabel 7. Pärnust saadetud maksustatavad kirjad.⁴⁴

	10. jaan.	13. jaan.
Riia	-	29
Riia kaudu edasi	-	3
Stockholm	6	-
Tallinn	8	-
Tartu	2	-
Narva	3	-
Kuressaare		2
kokku	19	34

Pärnu posti geograafia lähemaks hindamiseks on meie käsutuses liiga vähe lähteandmeid. Kaheksa päeva sisse, mis J. Lange Pärnus oli, jäi vaid kaks postikorda. Sihtkohtade hulgas tuleb selgelt esile Riia suurem osatähtsus, kuid siingi võib oletada edasisaadetavate kirjade paigutamist Riiga minevate kirjade hulka. Vabakirjaõigus oli Pärnus ooberst ja komandant Pistohlkorsil, litsentsiinspektor Mülleril, proviantmeister Crankenhagenil ja kahurväeleitnant von Reensonil.

⁴⁰ Tabeli aluseks on Andreas Maxi 18. veebruari 1688. a. aruanne J. Langele: RA, Kanslikollegium, G II f: 1.

⁴¹ E. Küng. Kullerposti ja reisijateveo sisseseadmine, lk. 230–231.

⁴² 1644. aastal, kavandades postiteed Riist Pärnu kaudu Tallinna, pakkus Liivimaa kuberner Anders Eriksson Hästehufvud posti vastuvõtu kohaks Pärnus linnusekrahv Arendt Eckhofi maja: EAA, 1-2-170, l. 117p. J. Bleieri järgi sai Pärnu postmeistri 1652. a: J. Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, lk. 45.

⁴³ RA, Kanslikollegium, G II f: 1 (J. Lange Eesti- ja Liivimaa postieelarve projekt).

⁴⁴ Tabeli aluseks on Lorentz Hinrichseni 14. jaanuari 1688. a. aruanne J. Langele: RA, Kanslikollegium, G II f: 1.

Rakvere postkontor võis tegevust alustada 1646. aasta lõpus, kui sellest linnast kujunes Tallinnasse, Narva ja Tartusse suunduvate postiteede sõlmpunkt. Tänu sellele vahendas Rakvere teiste linnade posti. Kohaliku posti osatähtsus oli tühine. 1688. aastal oli Rakvere postmeistriks Bartol Sprint. Kontrolör J. Lange järgi laekus Rakvere postkontoris ühe nädala jooksul 1:14 htlr., mis tegi aastas arvestuslikult 69 htlr.⁴⁵

Tabel 8. Rakverest saadetud maksustatavad kirjad.⁴⁶

	19. veebr.
Riia	2
Stockholm	3
Tallinn	9
Tartu	2
Narva	2
Turu	1
kokku	19

Tabel kajastab ainult Rakvere kohalikku posti, mille osatähtsus linna läbivate postikot-tide kõrval oli väiksem. Selle tõenduseks ta-sub vaadata kas või tabelis nr. 4 toodud Tallin-nast Narva saadetud kirjade hulka, mis läbi-sid Rakveret, kuid mille eest seal postimaksu enam tasuda ei tulnud. Rakverre jõudsid ka Riiast ja Tartust Narva ning Tartust Tallinna saadetavad kirjad. Rakvere osatähtsus posti vahendajana kasvas just sügiseti ja talvepe-rioodil, kui Soome lahe ja Ahvenamaa saarte ületamine muutus raskeks. Ka Tallinna kirjad Rootsi ja Soome suundusid esmalt Rakver-re ning sealt Narva ja Viiburi, kust algas nn. põhjatee.

Kõigi viie linna postikäibe ja väljasaa-detud posti koguste juures jääb ebaselgeks, kuivõrd adekvaatselt võimaldavad kogu-

tud andmed teha üldistusi pikema perioodi kohta. Nii viitas J. Lange Riias Jelgava post-kontori konkurentsile ja kõigi merelinnade puhul suvisele navigatsiooniperioodile, mil post anti otse laevadele. Allikatest on teada, et posti anti kaasa linnade vahel liikuvatele veovoorimeestele ja teistele reisijatele, mida aga võimud taunisid. Kindlasti sõltus posti-käive majandustegevuse aktiivsusest. Kirjade saatmist mõjutasid teisedki tegurid. J. Lange ise tähendas Tallinna postikassa sissetulekute puhul, et kõige vähem tõi sisse kolmest nädalast viimane, sest see langes pühade ajale.⁴⁷ Linnade postisissetulekute arvestus teenis es-majoones kulude kokkuhoiu eesmärki. Nagu kontrolör ühes oma Liivimaa kindralkuber-nerile saadetud memoriaalis mainis, “olid postiveokulud siin maal palju suuremad kui Rootsis, ja veelgi enam, post läheb hiljem ja aeglaselt”.⁴⁸

Nii seonduski postiveo odavamaks muut-misega küsimus, kuidas toimetada posti edasi senisest kiiremini. Vaatluse all oli maismaa-post Tallinnast Riiga, sealt Tartusse ja Rak-verre ning merepost üle Soome lahe. Samuti tutvus J. Lange postiveoga Riias Klaipeda kaudu Lääne-Euroopasse ja Riias Vene-maale.

Olemasolevate postitraktide osas oli kont-rolör veendunud, et neid ei olnuks vaja muuta. Nimelt kirjutas ta oma aruandes, et “mugava-maid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatak-se, on vaevalt leida”.⁴⁹ Posti kiirus sõltus aga eelkõige ajast, millal postikott algpunktist välja saadeti, kas kirju oli vahetuspunktides võimalik kindlaksmääratud ajal vahetada või pidi edasi-saadetav post jääma sobivat võimalust ootama pikemaks ajaks. Juba 1676. aastal oli Karl XI korraldusel Eesti- ja Liivimaa postkontorite tööga tutvunud kuninglik kantsleinõunik Jo-nas Klingstedt, kes kohustas Tallinna ja Riia postmeistrit linnade vahel posti vahetama ka-he ööpäevaga.⁵⁰ Toona oli probleemiks, et post

⁴⁵ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Eesti- ja Liivimaa postieelarve projekt).

⁴⁶ Tabeli aluseks on Bartol Sprinti 19. jaanuari 1688. a. aruanne J. Langele: RA, Kanslikollegium, G II f : 1.

⁴⁷ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Kantsleikollegiumile Tallinnast 5. jaanuaril 1688).

⁴⁸ Samas. (J. Lange Liivimaa kindralkubernerile J. J. Hastferile Riias 31. jaanuaril 1688).

⁴⁹ Samas. (J. Lange 18. märtsi 1688. a. aruanne, §10).

⁵⁰ RA, Moscovitica, vol. 93 (J. Klingstedt Karl XI-le Tallinnast 16. aprillil 1676).

kippus teel olema isegi kuni kuus ööpäeva. Tõsin aastat hiljem ei olnud olukord palju muutunud. Kuigi post pidi Riist välja saadetama esmaspäeva hommikul kell 8.00, saadi Riist tulema alles kell viis või kuus öhtul. Nii saabus post Tallinna kolmapäeva asemel neljapäeva hommikul kell kaheksa, mis tegi kokku 62 tundi. Veelgi aeglasem oli post Tallinnast Riiga. Väljudes neljapäeva öhtul kell kuus, jõudis see sihtpunkti pühapäeva lõunaks, seega 66 tunniga. Need tähelepanekud tegi J. Lange heade teede korral, oletades, et teede lagunemise ajal ning kurnatud hobustega liiguks post veelgi aeglasemalt.⁵¹

Kontrolör J. Lange tõi esile teisigi puudujääke nii postiveo korralduses kui ka vedajate töös. Näiteks sõltus posti liikumiskiirus paljuskil sellest, kas postivedajad said hobuseid vahetada maantee ääres või pidid seda tegema üks või isegi kaks miili peateest eemal. Samuti oli talle silma hakanud, et nii mõnegi trakti ülalpidaja (näiteks maanõunik Budbergi lesk poegadega Riia–Tartu lõigul) koormas postivedajaid asjade ja ülesannetega, mis põhjustasid viivitusi.⁵² Eestimaa asehaldur A. Tungel oli aga veendunud, et posti aeglane liikumine sai alguse Riia peapostmeistri ja tema alluvate kehvast tööst.⁵³ Seega oli vaja postivedajate töö reorganiseerida.

Kui 1630. aastatel oli kohustatud kuninglikku posti provintsidest edasi vedama Eesti- ja Liivimaa rüütelkond, siis 1640. aastate keskel mindi üle keskustes paiknevate postmeistrite poolt ülalpeetavale postikorraldu-

sele. Sisuliselt tähendas see, et Riia ja Tallinna postmeistrid palkasid teatud postilõiku ülal pidama kellegi isiku, kes siis omakorda võttis teenistusse postiratsanikud. Nii oli Tallinna postmeistri haldusalas J. Klingstedt 13. aprillil 1676 sõlminud postiveolepingu assessori ja Vaimõisa opmani Magnus Johan Dryanderiga, kes tagas postiveo Pärnu ja Vaimõisa kõrtsi vahel (9 miili⁵⁴). Lõigu Tallinnast Vaimõisa (7 miili) kattis Tallinna postmeister A. Leütner.⁵⁵ Viimasega oli tehtud leping ka posti veoks Tallinnast Rakverre (14 miili). 1688. a. seisuga kehtisid Riia peapostmeistri alal lepingud Marten Nymaniga, kes vedas posti Riia ja Salacgrīva vahel (15 miili), sealt Pärnusse (11 miili) vedas posti keegi Tahkuranna (*Tackerort*) rentnik Beyer, Riist Tartusse (33 miili) maanõunik Budbergi lesk koos poegadega ja Tartust Rakverre (15 miili) Tartu postmeister A. Max. Sõlmitud lepingute järgi tasuti riigieelarvest posti ülalpidajatele aastast 1692:- htlr. (Eestimaal 600:-, Liivimaal 1092:- htlr.).

Olukorra muutmiseks pidas kontrolör J. Lange teiste seas nõu Eestimaa rüütelkonna esindaja maanõunik Hans Heinrich von Tiesenhauseniga. Mõneti üllatuslikult jõuti arutelus tagasi 1630. aastate postikorralduslike mõtete juurde. Nimelt hoidnud maapealik H. H. von Tiesenhausen selle poole, et kõrtsmikud, rentnikud ja aadlikud, kes elavad maanteede ääres, võtaks enda peale postiveo kahe miili kaupa, saades iga miili eest 4 hõbeööri (= h.ööri). Maanõuniku kindel soov oli, et need postitaksid oleksid kinnitatud ja

⁵¹ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange Eestimaa asehaldurile Adolf Tungelile Tallinnast 30. detsembril 1687 ja Riist 30. jaanuaril 1688; J. Lange Liivimaa kindralkubernerile J. J. Hastferile Riist 31. jaanuaril 1688).

⁵² Samas. (J. Lange 18. märtsi 1688. a. aruanne, §10).

⁵³ Samas. (Asehaldur A. Tungel J. Langele Tallinnast 4. jaanuaril 1688).

⁵⁴ Arvestuse aluseks on nn. Liivimaa miil, mis on ca 7,4 km. 17. saj. allikates on arvestatud, et kolm Liivimaa miili vastas kahele Rootsi miilile.

⁵⁵ Vastavalt säilinud lepingule pidi M. J. Dryander: 1) varustama end ühe kindla ja hea postiratsanikuga, kes vedas kord nädalas postikirju Pärnu ja Vaimõisa mõisa juures asuva kõrtsi vahel; 2) valmis hoidma nii palju hobuseid, kui postiveoks vajalik oli, koos sadulate ja muuga, mis vajalik; 3) asja sel moel seadma, et post saaks kulgeda Pärnu ja Vaimõisa kõrtsi vahel 11 tunniga, kuid pärast tee paremaks tegemist jätkama 10 tunniga; 4) hoolt kandma, et pidevalt saaks üles kirjutatud aeg, nii siis, kui Tallinna kirjad Vaimõisa kõrtsi saabuvad ja Pärnusse saadetakse, kui ka siis, kui Riia kirjad vastu võetakse ning Vaimõisa kõrtsi ja seejärel Tallinna postmeistri sulasele antakse: EAA, 1-2-807, l. 189–189p; sama leping koos A. Leütneriga sõlmitud lepinguga: RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (Eestimaa kindralkuberner A. Torstenssoni ja J. Klingstedti teadaanne, Tallinnas, 13. aprillil 1676).

õigeaegselt välja makstud, näiteks neli korda aastas, kvartalite kaupa. Ta ei soovitanud jätkata senist praktikat, kus Eestimaal riigi poolt posti ülalpidamiseks kinnitatud 800 htlr. (koos postmeistri palgaga) maksti välja alles aasta lõpus.⁵⁶ Postitraktide-äärsete aadlike ja kõrtsmike taaskasutamist oli soovitanud ka J. Klingstedt 1676. a.⁵⁷

Neli h.ööri miili eest haakus J. Lange kohustusega leida võimalusi rahade kokkuvõtteks. Tema arvestuste kohaselt oli maantee pikkus Tallinnast Riiga, Riist Tartusse, Tartust Rakverre ja sealt Tallinna 204 Liivimaa miili. Need 204 miili, à 4 h.ööri, tegid nädalas 25:16 htlr., aastas aga 1326 htlr-t, millega sai posti ülalpidamiseks seni eraldatud 1692:- htlr.-st kokku hoida 366 htlr-t. Nelja h.ööri maksmist miili eest pidas J. Lange realistlikuks. Ta tõi näiteks Tartu postmeistri A. Maxi, kes oli valmis võtma enda peale igas suunas 15 miili. Samuti pidas ta võimalikuks rakendada edaspidi postiveol kroonumõisates kroonutalupoegi. Neist saanuks postitalupojad nagu Rootsis. Ja viimaste puhul pidas ta isegi võimalikuks arvestada 4 h.ööri Rootsi miili eest, mis andnuks veelgi suurema kokkuvõtte.⁵⁸

Postiveo ümberkorraldamisel sisuliste lahendusteni ei jõutud. Pealegi otsustati jätta postiveo andmine aadlike, rentnike või kõrtsmike kätte järgmise maapäeva otsustada. J. Langele võis H. H. von Tiesenhauseni idee rohkemgi meeldima hakata, kui ta reisis Tallinnast Pärnu kaudu Riiga. Teel püüdis ta kohtuda aadlike ja rentnikega, kellega oli postiveoleping sõlmitud. Selgus, et need ei elanudki teede lähedal, ja kui kontrolör lepingulisi mõisatest ja elukohtadest otsis, jäi talle mulje, et nad kulutasid meelsamini aega

enda kui postiveo korraldamise peale. Samuti ei õnnestunud tal kohtuda inimestega, kes tegelikult posti vedasid.⁵⁹

Teine oluline postitrakt, mis vajas reorganiseerimist, kulges Tallinnast üle mere Soome ja Rootsi. Posti saadeti paatidel Tallinnast Porkkala neemele ja sealtkaudu pealinna arvatavasti juba 16. saj. II poolel. Arhiiviallikatesse on see tee jälje jätnud 1620. aastatest alates. Kuid mereteed ei kasutatud regulaarselt, vaid mõningatel hinnangutel seitse-kaheksa korda aastas. Tulenevalt ametijuhendist uuris J. Lange Tallinnas asehaldur A. Tungeliga kohtudes viimase suhtumist postijahi sisseseadmisel kas Tallinnast Stockholmi või Porkkala neemele.⁶⁰ A. Tungel ei kaldunud oma vastuses kummagi alternatiivi suunas, vaid seostas küsimuse n.-ö. põhjatee kasutamise võimalusega.⁶¹ Nimelt oli Eestimaa kindralkubermanguvalitsus juba varem arutanud Kantseleikollegiumiga teed Tallinnast (tõenäoliselt Narva kaudu) Viiburisse ja sealt Oulusse (*Uhlå*), kust post oleks põhjast ringi ja Botnia lahe läänerrannikut mööda Stockholmi saadetud. Ka J. Klingstedt oli 1676. aastal ühe võimalusena näinud postiteed Tallinnast Porkkala neemele. Selle kõrval aga talvel posti saatmist Savonlinna (*Nyslott*) ja Kajani (*Caiana*) kaudu n.-ö. põhjateele.⁶² Nimelt oli kevadiste ja sügiseste tormide ajal ning talvel Ahvenamaa saari⁶³ võimalik ületada vaid suurte raskustega, ning see põhjustas suuremaid viivitusi kui aeglane, kuid kindel liikumine ümber Botnia lahe. Ka n.-ö. põhjatee kasutamise osas ei jõudnud J. Lange otsustuseni. Oma tagasireisil Stockholmi rääkis ta asjast ka Viiburi postmeistriga, kes oli äsja Oulust tagasi Viiburisse saabunud

⁵⁶ Samas (J. Lange Kantseleikollegiumile Tallinnast 5. jaanuaril 1688).

⁵⁷ RA, Moscovitica, vol. 93 (J. Klingstedt Karl XI-le Tallinnast 16. aprillil 1676).

⁵⁸ RA, Kanslikollegium, G II f : 1 (J. Lange aruanne posti edasitoimetamise ja rahakulutuste kohta, lisa *Lit:* L.)

⁵⁹ Samas (J. Lange asehaldur A. Tungelile Riist 30. jaanuaril 1688).

⁶⁰ Samas (J. Lange Eestimaa asehaldur A. Tungelile, Tallinnas 30. detsembril 1687).

⁶¹ Samas (A. Tungel J. Langele, Tallinnas 4. jaanuaril 1687).

⁶² RA, Moscovitica, vol. 93 (J. Klingstedt Karl XI-le Tallinnast 16. aprillil 1676).

⁶³ Vt. Ahvenamaa postitee kohta: L. W. Fagerlund, Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland öfver Ålands haf och de åländska öarna. Åland, 8, Föreningen Ålands vänner, Helsingfors, 1925, lk. 86–125; B. Mattsson-Eklund, Alla tidernas Åland. Marienhamn, 2000, lk. 181–184.

ja teadis J. Langele rääkida mitmesugustest raskustest. Millised need olid, seda J. Lange ei maini, kuid tema sõnul olid põhja kaudu Riias pealinna liikuvad kirjad viis nädalat vanad.⁶⁴ Olgu siinkohal huvitava lisamärkusena toodud, et Tallinnas maaapealik H. H. von Tiesenhauseniga kohtudes tuli J. Langel samuti jutuks postivedu Porkkalasse, kusjuures nad olevat omavahel arutanud Eestimaa Reduktsioonikomisjoni liikme vabahärra Carl Bonde ettepanekut, et posti võiks üle lahe vedada Aegna ja Naissaare talupojad, mille H. H. von Tiesenhausen sama komisjoni liikmena heaks kiitis.⁶⁵

Tutvumaks postiteega Kuramaa kaudu Klaipedasse, pidas J. Lange vajalikuks käia isiklikult Jelgavas. Probleem oli selles, et Rootsi posti liikumisele tehti Kuramaal mitmesuguseid takistusi ning seda sooviti lausa sulgeda. Jelgava elanikel oli näiteks keelatud rootslaste postiratsanikke ja nende hobuseid enda juurde võtta. Siiski oli üks vana kingsepp nõus postihobuseid hoidma, mille eest ta maksis Kura hertsogile 50 riigitaalrit aastas. 1688. a. seisuga vedasid Rootsi posti läbi Kuramaa Klaipedasse neli “saksa” postiratsanikku, kellest vaid ühega, Joachim Giesega,⁶⁶ oli sõlmitud kirjalik leping. Need ratsanikud sõitsid Riia ja Klaipeda vahet kaks korda nädalas ja said igaüks aastas 180 htlr-t, mis tegi ühe miili hinnaks 5½ h.ööri. Ratsanike iseloomustamiseks teadis J. Lange öelda, et tegemist oli “tugevate meestega, kel oli tavaks end läbi suruda”.⁶⁷ Oma memoriaalis Liivimaa kindralkubernerile J. J. Hastferile nimetas J. Lange Kura hertsogi kõrval ka Brandenburgi kuurvürsti, kelle tegevus Rootsi posti liikumist takistas. Selle tõttu oli n.-ö. välismaale mineva posti maks pidevalt tõusnud, ulatudes aruande kirjutamise hetkel väikseima kirja eest 34 ööri-

ni.⁶⁸ Stockholmis koostatud lõpparuandes kontrolör postiliiklust läbi Kuramaa enam ei puudutanud. Raskustest hoolimata postivedu Klaipedasse ja sealt edasi läände siiski toimis.

Samuti liikus 1688. a. seisuga post Riias Venemaale. Ehkki veel 15. novembril 1687 J. Langele Kantseleikolleegiumist väljastatud instruksioon kohustas kontrolöri uurima tüli Riia ja Moskva postmeistri vahel, võis J. Lange juba Riias olles tõdeda, et arusaamatused olid kõrvaldatud. Post Moskvasse kulges kulude kokkuhoiu ja kirjade kiirema edasitoimetamise huvides nüüd Tartu asemel Vastseliina kaudu Petserisse.⁶⁹ Lõpparuandes teadis J. Lange lisada, et tüli kahe postmeistri vahel sai alguse Moskva postmeistri Winnigi keeldumisest tasuda Rootsi poolele 300 htlr. võlga, mis oli tekkinud postiveo eest Petserisse. Tõenäoliselt kustutasid Liivimaa võimud võla posti liikumise huvides.⁷⁰ Kui siinkohal meenutada Riia postimaksu sisetulekuid, siis oli S. Steini aruandes töepoolest märkus, et Vene kirjadele ei ole tariife kehtestatud.

Postiteede juures fikseeris J. Lange ka Eesti- ja Liivimaa postkontorites kehtinud postitaksid. Ilmnes, et need olid erinevad ja kooskõlastamata. Nii maksis üheloodine kiri nii Riias Stockholmi kui ka Stockholmist Riiga 12 h.ööri. Tallinnast Stockholmi maksis kiri samuti 12 h.ööri, kuid vastupidi 9 h.ööri; 12 h.ööri tuli tasuda ka Tartust Stockholmi kirja saates, vastupidi aga 9 h.ööri; Rakverest Stockholmi tuli välja käia 8 h.ööri, vastupidi aga 9. Veel täheldas J. Lange, et Tallinnast Rakverre ja Narva minevate kirjade eest võeti tasu ühtemoodi, nimelt 3 h.ööri loodi eest, ehkki Rakverre oli 15 ja Narva 30 miili, kuid Rakveres võeti mõlemasse suunda liikudes

⁶⁴ RA, Kanslikollegium, G II f: 1 (J. Lange 18. märtsi 1688. a. aruanne, §15).

⁶⁵ Samas (J. Lange Kantseleikolleegiumile Tallinnast 5. jaanuaril 1688).

⁶⁶ Samas (J. Giese postiveoleping Riia postmeistri kohuseid täitnud Margaretha Giesega, sõlmitud Riias 9. mail 1685).

⁶⁷ Samas (J. Lange aruanne posti edasi toimetamise ja rahakulutuste kohta, lisa *Lit: L.*).

⁶⁸ Samas (J. Lange Liivimaa kindralkubernerile J. J. Hastferile, Riias 31. jaanuaril 1688).

⁶⁹ Samas.

⁷⁰ Samas (J. Lange 18. märtsi 1688. a. aruanne, §13).

ainult 2 h.ööri, ning et kirja eest Tallinnast Nyenisse, Käkisalme, Viiburisse, Porvoosse ja Helsingisse võetakse ühepalju, nimelt 6 h.ööri loodi kohta, ehkki Helsingi oli Nyenist 40 miili kaugemal. Sarnaseid näiteid oli J. Langel tuua teisigi.⁷¹

Siinkohal võiks lõpetada J. Lange 1687.–1688. aasta postirevisjoni tutvustamise. Tema põhjalikust lõpparuandest, selle lisadest ja visitatsiooni ajal Eesti- ja Liivimaalt kirjutatud kirjadest saaks välja tuua veel mitmeid meie varasemat postiajalugu valgustavaid nüansse (näiteks postmeistrite ametivanded ja -juhendid ning tagatiskirjad ja kautsjonid, maksuvalade kirjade problemaatika jne.), kuid jäägu need juba mõne tulevase, ulatuslikuma kirjatöö sisuks.

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Eesti- ja Liivimaal kohapeal olles ei lahendanud J. Lange otseselt ühtegi Kuningliku Kantsleikollegiumi instruksioonis märgitud probleemi või lahtist küsimus. Revisjoni peamiseks tulemuseks oli olemasoleva olukorra kaardistamine, et kogu riigi postikorralduse eest vastutav kolleegium teaks, mis 1685. a. tema haldusalasse liidetud ülemereprovintsidest toimub. Ainsateks visitatsiooni ajal tehtud käegakatsutavateks uuendusteks olidki ehk postmeistritelt võetud ametivanne ja senisest selgemalt fikseeritud nende institutsioonide ja ametiiskute ring, kes tohtisid saata vabakirju. Samuti seati emamaa Rootsi eeskujul sisse arvestus maksustatavate ja vabakirjade üle. Revisjon näitas, et post toimis, kirjad liikusid, ehkki mõneti kaootiliselt ja mitte alati ühtse rütmi alusel. Kuid nii mõndagi J. Lange aruandes fikseeritud probleemi püüti edaspidi lahendada. Nii otsustas Karl XI juunis 1688 pan-na Stockholmi ja Tallinna vahel kurseerima postijahi “Flyggaren”.⁷² Tõenäoliselt ei tasunud see ettevõtmine end ikkagi ära, sest juba

1691. a. kevadel müüdi postilaev maha.⁷³ Kuid postiteed Tallinnast Porkkalamme ja vajadusel ümber Botnia lahe on Rootsi võimuperioodi lõpuni oluliseks peetud, selle kasutamist isegi propageeritud. Kui tutvuda Kantsleikollegiumi materjaliga, siis on revisjonile järgnevatel aastatel võetud provintside postmeistrid tõhusama kontrolli alla. Kuid probleeme tuli ka juurde, eriti Riia postmeistril, kel süvenesid vastuolud ja arusaamatused ühelt poolt Moskva postmeistriga ja teiselt poolt Kura hertsogiga.

Enn Küng

(1963)

On lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 1988, ajaloomagister 1992, ajaloodoktor 2001. Töötanud alates 1992 Eesti Ajalooarhiivis, 2005. aastast Tartu Ülikooli ajaloo osakonna dotsent. Uurib Läänemere- ja 16/17. saj. poliitilisi ja majandussidemeid, s.h. kaubanduse ja kommunikatsiooni ajalugu.

⁷¹ Samas (J. Lange aruanne postitaskide kohta).

⁷² RA, Kommertskollegium. Huvudarkivet. Kungl. Brev och remisser, E I a : 9 (1688) (Karl XI Kommertskollegiumile, Stockholm 9. juunil 1688).

⁷³ RA, Kantslikollegiets skrivelser till Kungl. Maj.:t, vol. 1 (Kantsleikollegium Karl XI-le, Stockholm 31. märtsil 1691).